

ROMANA ŁAPA

KONSTRUKCJE Z PRZYIMKAMI W USTAWACH PRAWNYCH. ZNACZENIA GRAMATYCZNE

Przedstawione w artykule uwagi dotyczą współczesnych aktów prawnych. Należą do nich ustawy opublikowane w postaci kodeksów: *Kodeks cywilny*¹, *Kodeks postępowania administracyjnego*², *Kodeks pracy*³, *Kodeks prawa karnego*⁴, *Kodeks prawa kanonicznego*⁵, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*⁶, *Kodeks spółek handlowych*⁷. Są to również następujące zbiory przepisów: *Prawo bankowe i inne akty prawne*⁸, *Prawo budowlane*⁹, *Prawo celne*¹⁰, *Prawo upadło-*

Dr ROMANA ŁAPA – adiunkt Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, adres do korespondencji: UAM, Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej, Instytut Filologii Polskiej, Zakład Gramatyki Współczesnego Języka Polskiego i Onomastyki, ul. A. Fredry 10, 61-701 Poznań; e-mail: romalapa@amu.edu.pl

¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r.; stan prawny na 1 stycznia 2006 r. z uwzględnieniem zmian wchodzących w życie 20 lutego 2006 r.

² Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – *Kodeks postępowania administracyjnego*; stan prawny: 9 maja 2006 r.

³ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – *Kodeks pracy*; stan prawny: 1 stycznia 2007 r.

⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. ; stan prawny: marzec 2008 r.

⁵ Źródło ekscerpcji materiału stanowi *Kodeks prawa kanonicznego* z 1983 roku, opracowany w wersji elektronicznej przez Jacka Pawłowicza.

⁶ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r.; stan prawny: 9 stycznia 2009 r.

⁷ Ustawa z dnia 15 września 2000 r.; stan prawny: 15 listopada 2008 r.

⁸ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 roku; stan prawny: 15 lipca 2008 r.

⁹ Ustawa z dnia 28 lutego 2003 roku; stan prawny: 15 kwietnia 2008 r.

¹⁰ Ustawa z dnia 19 marca 2004 r.; stan prawny: luty 2009 r.

ściowe i naprawcze¹¹, *Prawo zamówień publicznych*¹². Ponadto analizą objęto *Ustawę o rachunkowości*¹³, *Kartę Nauczyciela*¹⁴ i ustawę zasadniczą – *Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej* z 1997 roku.

Przedmiotem opisu czynię przyimki właściwe (tradycyjne)¹⁵ i przyimki wtórne, które przyłączając prawostronnie składnik imienny, ukazują działanie różnych nominalizacji: z jednej strony nominalizacji pełnej (właściwej), mającej powierzchniowy wykładnik w postaci rzeczownika zdarzeniowego, z drugiej zaś nominalizacji zredukowanej, która w wyniku ograniczeń formalizacyjnych blokuje ujawnienie aktanta zdarzeniowego¹⁶.

W bogatej literaturze przedmiotu traktującej o przyimkach wtórnych – mam na myśli m.in. prace Janusza Anusiewicza¹⁷, Danuty Buttler¹⁸, Macieja Grochowskiego¹⁹, Zdzisława Kempfa²⁰, Zdzisławy Krążyńskiej²¹, Marii Lesz-Duk²²,

¹¹ Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r.; stan prawny: 15 kwietnia 2008 r.

¹² Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r.; stan prawny: czerwiec 2006 r.

¹³ Ustawa z dnia 29 września 1994 roku; stan prawny: 15 stycznia 2009 r.

¹⁴ Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 roku; stan prawny: 15 kwietnia 2008 r.

¹⁵ Mówiąc o tradycyjnych przyimkach, mam na uwadze wyrażenia obecne już w języku staropolskim. Z. Krążyńska (*Staropolskie konstrukcje z przyimkami. Część V: Podsumowanie*, Poznań 2012) podaje, że przyimki te mają różną genezę, są niejednorodne. Układają się w kilka podtypów, m.in.: 1. tzw. przyimki pierwotne, o niezłożonej budowie morfologicznej, będące równocześnie przedrostkami czasowników (np.: *do, od, na, po, w, z, za, pod, przed*); 2. przyimki młodsze, o niejednorodnej genezie, mające według niektórych badaczy złożoną budowę morfologiczną (np.: *bez, przez, pod, przed*); 3. przyimki o genezie odimiennej (np.: *pod, przed, dla*); 4. warianty morfologiczne przyimków o genezie odimiennej (*przeciwko*); 5. przyimki powstałe przez analogię (np.: *przez, według*).

¹⁶ O typach nominalizacji zob.: E. Jędrzejko, *Nominalizacje w systemie i w tekstach współczesnej polszczyzny*, Katowice 1993, s. 49, 61; Z. Topolińska, *Składnia grupy imiennej*, w: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, red. Z. Topolińska, Warszawa 1984, s. 353-357.

¹⁷ *Konstrukcje analityczne we współczesnej polszczyźnie*, Wrocław 1978.

¹⁸ *Ekspansja konstrukcji analitycznych*, „Poradnik Językowy” 1967, z. 1, s. 6-18; taż, *Łączliwość syntaktyczna i funkcje znaczeniowe niektórych przyimków*, w: D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej*, Warszawa 1986, s. 351-369; taż, *Kalkowanie struktury lub funkcji semantycznej obcych przyimków i wyrażeń przyimkowych*, tamże, s. 426-428.

¹⁹ *Składnia wyrażen polipredykatywnych*, w: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, s. 255-265; tenże, *Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne*, Kraków 1997.

²⁰ *Próba teorii przypadków. Część I*, Opole 1978.

²¹ *Staropolskie konstrukcje z przyimkami w świetle tzw. przyimków złożonych*, w: *Staropolszczyzna piękna i interesująca*, red. J. Cyran i E. Koniusz, Kielce 2006, s. 89-97.

²² *Wtórne przyimki lokatywne w języku polskim*, „Poradnik Językowy” 1993, z. 7, s. 402-414; taż, *O pewnych fakultatywnych wariantach syntaktycznych we współczesnej polszczyźnie*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 5-6, s. 12-21.

Beaty Milewskiej²³ – czytamy, że o rozwoju przyimków wtórnych decydują dwie sprzężone ze sobą tendencje: gramatyzacja przyimka prostego, która polega na zatarciu jego cech leksykalnych i przekształceniu go w formalny znak relacji łączącej pełnoznanne wyrażenia, oraz dążenie do precyzyjnego sygnalizowania treści leksykalnej wpisanej w tradycyjny przyimek²⁴.

Przyimki wtórne różnią się od przyimków tradycyjnych kształtem. Wywodzą się z wyrażen przyimkowych²⁵. Są połączeniami przyimka prostego i rzeczownika, który występuje w przypadku wymaganym przez przyimek, np.: *na skutek, w celu, w przypadku, w zakresie, z powodu*. Mogą być współtworzone przez przysłówki i przyimek prosty, np.: *zgodnie z*. Włącza się do nich także zleksykalizowane w funkcji przyimkowej rzeczowniki (np.: *celem, drogą, skutkiem*) i przysłówki (*wobec*)²⁶. Wymienione typy strukturalne omawiam w materiale prawnym.

Różnice między przyimkami wtórnymi i tradycyjnymi dotyczą także sposobu przejawiania się w ich obrębie znaczeń gramatycznych²⁷. W pracach Krążyńskiej, dotyczących staropolskich konstrukcji z przyimkami, czytamy, że znaczenie to powstaje we współdziałaniu elementów znaczeniowych, które niosą przyimek oraz forma i znaczenie rzeczownika. Autorka mówi, że większy lub mniejszy wpływ na zaistnienie znaczenia gramatycznego może też mieć treść wpisana w składniki w funkcji członu nadrzędnego. Chodzi tutaj głównie o czasownik²⁸.

W wypadku przyimków wtórnych rzecz wygląda inaczej. Jeśli w wyrażeniu przyimkowym przekształcającym się w przyimek wtórny występuje jedno-

---

²³ Przyimki wtórne we współczesnej polszczyźnie, Gdańsk 2003; taż, *Słownik polskich przyimków wtórnych*, Gdańsk 2003. Inne prace autorki poświęcone przyimkom wtórnym to m.in.: *Od przyimka do przyimka wtórnego*, „Język Polski” 82(2002), s. 260-267; *Co to są przyimki wtórne?*, „Język Polski” 78(1998), s. 179-187; *Przyimki wtórne w wydawnictwach normatywnych*, „Język Polski” 81(2001), s. 176-182.

²⁴ Buttler, *Łączliwość syntaktyczna...*, s. 352; Milewska, *Przyimki wtórne...*, s. 28.

²⁵ W tej sprawie patrz prace Krążyńskiej: *Staropolskie konstrukcje z przyimkami w świetle...*; *Staropolskie konstrukcje z przyimkami. Część V: Podsumowanie*.

²⁶ O przeniesieniu przysłówków *podczas* i *wobec* do grupy przyimków wtórnych zob.: Milewska, *Przyimki wtórne...*, s. 22-23; D. Buttler, *Właściwości syntaktyczne polszczyzny drugiej połowy wieku XIX (Schematy zdań i konstrukcji przyimkowych)*, „Prace Filologiczne” 34(1988), s. 75.

²⁷ Znaczenie gramatyczne, inaczej rola semantyczna, ma wymiar kategorialny i informuje o sposobach ujmowania znaczeń leksykalnych w konstrukcjach składniowych. W dalszej części rozważań mówiąc o znaczeniu gramatycznym, zamiennie operuję terminem znaczenie kategorialne.

²⁸ *Staropolskie konstrukcje z przyimkami. Część V: Podsumowanie*; taż, *Staropolskie konstrukcje z przyimkami w świetle...*

znaczny, pozbawiony jakichkolwiek skojarzeń przestrzennych rzeczownik, funkcjonuje on jako tzw. metajęzykowy wykładnik kategoriałnego znaczenia wyrażenia przyimkowego²⁹. Jeśli natomiast w skład wyrażenia przyimkowego wchodzi rzeczownik o znaczeniu mało wyrazistym, rozmytym albo zbyt ogólnym, które ogranicza się do komunikowania bliżej nieskonkretyzowanej zależności, to funkcję precyzującą spełnia kontekst³⁰.

Cele analizy są następujące: a) przegląd nieosobowych znaczeń gramatycznych wpisanych w przyimki tradycyjne i wtórne (wyłączam z opisu znaczenia przestrzenne i temporalne); b) zbadanie, w jakim stopniu w komunikowaniu poszczególnych znaczeń gramatycznych bierze udział starsza warstwa przyimków, w jakim zaś uczestniczą w nim przyimki wtórne; c) wskazanie, w jaki sposób na zaistnienie znaczeń gramatycznych mogą rzutować procesy nominalizacyjne.

Koncentruję uwagę na przyimkach należących do grupy werbalnej, bezpośrednio przyłączanych przez wyrażenie predykatywne, którym ujmuje się normatywne działanie. Posługuję się terminem *konstrukcja z przyimkiem*, co wynika z uwzględnienia w ich analizie prawostronnego kontekstu w postaci rzeczownika (głównie w formie dopełniacza) bądź wyrażenia przyimkowego. Przegląd materiału prowadzę, wychodząc od znaczeń gramatycznych, które mają językowe reprezentacje zarówno w postaci przyimków właściwych, jak i przyimków wtórnych.

Pierwsze znaczenie gramatyczne – ‘*cel*’ najczęściej uwidacznia się w konstrukcji z przyimkiem wtórnym *w celu*. W skład przyimka wchodzi rzeczownik *cel*, będący tzw. metajęzykowym wykładnikiem znaczenia kategoriałnego:

*W celu dokonania oględzin lub otwarcia zwłok prokurator albo sąd może zarządzić wyjęcie zwłok z grobu. (KPK, s. 203)*³¹.

²⁹ Krążyńska, *Staropolskie konstrukcje z przyimkami. Część V: Podsumowanie*.

³⁰ Dokładny opis kontekstów, w których dochodzi do ujawnienia się w konstrukcjach z przyimkami określonych znaczeń kategoriałnych, oprócz publikacji podanej w przypisie 29., zawierają inne prace tejże autorki: *Staropolskie konstrukcje z przyimkami. Część I*, Poznań 2000; *Staropolskie konstrukcje z przyimkami. Część II*, Poznań 2001; *Staropolskie konstrukcje z przyimkami. Część III*, Poznań 2004. Wpływ łączliwości leksykalnej przyimka wtórnego na zaistnienie określonego znaczenia kategoriałnego pokazuje Grochowski (*Składnia wyrażen polipredykatywnych*, s. 259-265).

³¹ Objasnienie wszystkich stosowanych skrótów, wskazujących na źródła: *KC* – Kodeks cywilny, *KN* – Karta Nauczyciela, *KP* – Kodeks pracy, *KPA* – Kodeks postępowania administracyjnego, *KPA* – Kodeks prawa karnego, *KPKn* – Kodeks prawa kanonicznego, *KRiO* – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, *KRP* – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, *KSH* – Kodeks spółek handlowych, *PB* – Prawo bankowe, *PBd* – Prawo budowlane, *PC* – Prawo celne, *PUiN* – Prawo upadłościowe i naprawcze, *PZP* – Prawo zamówień publicznych, *UR* – Ustawa o rachunkowości.

Druga konstrukcja, rzadsza, ale równie wyrazista znaczeniowo, zawiera przyimek wtórny w kształcie zleksykalizowanego w narzędniku rzeczownika *celem*:

Komandytariusz ma prawo żądać odpisu sprawozdania finansowego za rok obrotowy oraz przeglądać księgi i dokumenty *celem sprawdzenia jego rzetelności*. (KSH, s. 40)

Konstrukcje z przyimkami prostymi są dwie. Pierwsza to połączenie przyimka prostego *do* z rzeczownikiem w dopełniaczu (*do + dopełniacz*):

Sejm może powołać komisję śledczą *do zbadania określonej sprawy*. (KRP, s. 50)

Drugą konstrukcję współtworzy otwierający miejsce dla rzeczownika w dopełniaczu przyimek *dla* (*dla + dopełniacz*):

Ordynariusz miejsca, wysłuchawszy zdania proboszcza, może *dla wygody wiernych* zezwolić lub nakazać, ażeby chrzcielnica była także w innym kościele lub kaplicy na terenie parafii. (KPKn, ks. IV, t. I, r. I)

W *Kodeksie prawa kanonicznego* znaczenie ‘cel’ wtórnie przejawia się w archaizowanym wyrażeniu *dla słusznej przyczyny*. Pierwotny wymiar przyimka *dla* jest tutaj przyczynowy:

Biskup diecezjalny może *dla słusznej przyczyny* wchodzić do klauzury klasztorów mniszek na terenie swojej diecezji, [...]. (KPKn, ks. II, cz. III, s. I, t. II, r. IV)

Drugie znaczenie gramatyczne – ‘sposób’ ujawnia się w konstrukcji z przyimkiem prostym *przez*, który przyłącza rzeczownik w bierniku (*przez + biernik*):

Jeżeli likwidacja majątku w sposób określony przez sędziego-komisarza okaże się niemożliwa lub nadmiernie utrudniona, sędzia-komisarz może nakazać likwidację na koszt upadłego *przez przekazanie majątku na cele dobroczynne* lub w inny sposób. (PUiN, s. 189)

Przy przyimku *przez* jako znominalizowany podrzędnik występuje niekiedy rzeczownik funkcjonujący jako nazwa dokumentu:

Sędzia-komisarz zwołuje zgromadzenie wierzycieli *przez obwieszczenie, w którym wskazuje termin, miejsce oraz przedmiot obrad zgromadzenia*. (PUiN, s. 110)

Czasem ‘sposób’ pokazuje się w konstrukcji o strukturze *z + narzędnik*:

Z największą troską należy strzec wszystkich dokumentów dotyczących diecezji lub parafii. (KPKn, ks. II, cz. II, s. II, t. III, r. II)

Inny wykładnik omawianego znaczenia to przyimek *poprzez* łączący się z rzeczownikiem w bierniku (*poprzez + biernik*):

Alumni, by osiąść umiejętność prowadzenia apostołstwa, także w samej praktyce, podczas trwania studiów, a zwłaszcza w czasie wakacji, winni być wprowadzeni w praktykę pastoralną *poprzez ćwiczenia prowadzone zawsze przez doświadczonego kapłana. (KPKn, t. III, r. I, ks. II)*

Miejsce członu podrzędnego przy przyimku *poprzez* może też zajmować rzeczownik obiektowy, którym metonimicznie ujmuje się aktanta osobowego. Wówczas w konstrukcji pokazuje się osobowe znaczenie kategoriale ‘pośrednik’:

Institute zakonne, których właściwym zadaniem jest wychowanie, pozostając wierne swojej misji, niech starają się podejmować katolickie wychowanie również *poprzez własne szkoły, zakładane za zgodą biskupa diecezjalnego. (KPKn, ks. III, t. III, r. I)*

Do wykładników znaczenia ‘sposób’ należy konstrukcja z przyimkiem wtórnym *w drodze*, który ma dość ograniczoną łączliwość. Prawostronnie otwiera on miejsce, poza kilkoma wyjątkami, dla znominalizowanych wyrażen z sensem ‘obiekt’, funkcjonujących jako nazwy dokumentów administracyjno-prawnych:

Rada Ministrów wyda, *w drodze rozporządzenia*, przepisy o organizacji przyjmowania i rozpatrywania skarg i wniosków. (KPA, s. 51)

Komisja Nadzoru Finansowego ustala, *w drodze uchwały*, warunki prowadzenia rejestru, o którym mowa w ust. 1. (PB, s. 132)

Trzecie znaczenie gramatyczne – ‘**przyczyna**’ wypukła się w konstrukcji z przyimkiem wtórnym z *powodu* za sprawą metafizycznego wykładnika tego znaczenia. Jest nim rzeczownik *powód*:

Unieważnienia małżeństwa z *powodu pozostawania przez jednego z małżonków w poprzednio zawartym związku małżeńskim* może żądać każdy, kto ma w tym interes prawny. (KRiO, s. 12)

Relacja przyczynowa może się także pokazać w konstrukcji *za + biernik*:

Prezydent Rzeczypospolitej *za naruszenie Konstytucji, ustawy lub za popełnienie przestępstwa* może być pociągnięty do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu. (*KRP*, s. 65)

Czwarte znaczenie gramatyczne to **‘zgodność’**. Przejawia się w konstrukcji *według + dopełniacz*. ‘Zgodność’ ujmuje się również konstrukcją zawierającą przyimek wtórny *zgodnie z*. Zwraca w niej uwagę metajęzykowy wykładnik znaczenia kategoriałnego, którym nie jest rzeczownik, lecz przysłówek (*zgodnie*). W funkcji członu podrzędnego występuje zwykle wyrażenie *przepis/przepisy*:

Administrator diecezji ma obowiązek rezydować w diecezji i odprawiać Mszę świętą za lud, *zgodnie z przepisem kan. 388*. (*KPKn*, ks. II, cz. II, s. II, t. I, r. III)

Właściciel nie ma obowiązku czynić nakładów na rzecz obciążoną użytkowaniem. Jeżeli takie nakłady poczynił, może od użytkownika żądać ich zwrotu *według przepisów o prowadzeniu cudzych spraw bez zlecenia*. (*KC*, s. 68)

Inny charakterystyczny podrzędnik to rzeczownik *zasady*:

Zarządca jest obowiązany sprawować zarząd *zgodnie z zasadami prawidłowej gospodarki*. (*PUiN*, s. 105)

Jeśli spółka nie uczyni zadość wezwaniu, o którym mowa w § 1, sąd rejestrowy może nakładać grzywny *według zasad określonych w przepisach o Krajowym Rejestrze Sądowym*. (*KSH*, s. 54)

Wykładnikami znaczenia **‘warunek’** są przyimki wtórne w postaci wyrażen przyimkowych (*w + miejscownik, pod + narzędnik*). W tekstach ustaw wysoką frekwencją odznacza się konstrukcja z przyimkiem *w razie*:

W razie niespełnienia warunków, o których mowa w ust. 1 pkt 1, minister właściwy do spraw finansów publicznych wydaje decyzję o odmowie zakwalifikowania do egzaminu. (*UR*, s. 173)

W dalszej kolejności, z uwagi na częstość użycia, pojawia się przyimek wtórny *w przypadku*:

W przypadku wniesienia wadium w pieniądzu wykonawca może wyrazić zgodę na zaliczenie kwoty wadium na poczet zabezpieczenia. (*PZP*, s. 103)

Następny wykładnik omawianego znaczenia to przyimek *w wypadku*:

W wypadku nieprzewidzianego lądowania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej osoby dostarczanej Trybunałowi drogą powietrzną Minister Sprawiedliwości może zwrócić się do Trybunału o przekazanie wniosku o zezwolenie na ten przewóz. (KPK, s. 379)

Rzadko występuje *pod warunkiem*:

Osobie fizycznej, prawnej lub jednostce organizacyjnej nie mającej osobowości prawnej, o ile posiada zdolność prawną, które nie mają zdolności kredytowej, bank może udzielić kredytu pod warunkiem: 1) ustanowienia szczególnego sposobu zabezpieczenia spłaty kredytu, [...]. (PB, s. 113)

Z wymienionych przyimków na uwagę zasługuje *w przypadku*, który oprócz członu podrzędnego, komunikującego akcję, może czasem przyłączać rzeczownik z sensem ‘obiekt’. Nieujawnienie na powierzchni aktanta zdarzeniowego sprawia, że zaciera się treść warunkowa. W konstrukcji pokazuje się znaczenie kategoriale ‘dotyczenie’:

W przypadku banku spółdzielczego powiadomienie, o którym mowa w ust. 1, może być złożone także przez zarząd banku zrzeszającego, którego bank spółdzielczy jest akcjonariuszem. (PB, s. 240)

Wtórnie ‘warunek’ może się ujawnić w archaizowanym wyrażeniu z *ważnych powodów*:

Z ważnych powodów sąd może zezwolić, żeby oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński lub oświadczenie art. 1 § 2 zostało złożone przez pełnomocnika. (KRiO, s. 9)

Rozbudowaną grupę wykładników tworzą przyimki wtórne sygnalizujące kategoriale znaczenie ‘dotyczenie’ (‘odniesienie’)³². Z uwagi na typ przyłączanego znominalizowanego podrzędnika układają się w trzy grupy: 1. przyimek + nazwa zdarzenia; 2. przyimek + nazwa obiektu; 3. przyimek + nazwa osoby.

Najliczniej reprezentowana jest pierwsza grupa. Należy do niej w miarę wyrazisty znaczeniowo przyimek *w zakresie*:

---

³² Uwagi na temat wykładników wskazanego znaczenia kategoriale zawarłam w artykule: *Przyimki wtórne w tekstach prawnych*, „Język Polski” 86(2006), s. 358-366.

Komisja Nadzoru Finansowego obowiązana jest do sprawowania nadzoru nad oddziałami instytucji kredytowych w zakresie przestrzegania obowiązku określonego w art. 8. (PB, s. 208)

Licznie występują przyimki *w ramach* i *w sprawie*:

Sąd może *w ramach zabezpieczenia* zawiesić prowadzone przeciwko dłużnikowi egzekucje, zmienić lub uchylić zarządzenia tymczasowe wydane w celu zabezpieczenia roszczeń pieniężnych, w szczególności przez uchylenie dokonanych zajęć. (PUiN, s. 32)

W sprawie zwrotu lub umorzenia opłaty w całości lub części organ celny orzeka w drodze postanowienia, na które przysługuje zażalenie. (PC, s. 40)

Do badanej grupy należy wyrażenie *w kwestii*:

W kwestii przywrócenia terminu orzeka postanowieniem organ, przed którym należało dokonać czynności. (KPK, s. 173)

Występuje tu także wyrażenie *w przedmiocie*:

W przedmiocie tymczasowego aresztowania po wydaniu orzeczenia kończącego postępowania orzeka sąd, który wydał to orzeczenie, a w razie przekazania sprawy do drugiej instancji – sąd odwoławczy. (KPK, s. 2220)

Drugą grupę stanowią przyimki *w odniesieniu* i *w stosunku*, otwierające miejsce dla wyrażenia przyimkowego. *W odniesieniu* zawiera metajęzykowy wykładnik znaczenia kategoryjnego:

Właściwy organ może nałożyć obowiązek stosowania przepisu ust.1 również *w stosunku do obiektów budowlanych wymagających zgłoszenia*. (PBd, s. 53)

W odniesieniu do własnej diecezji ordynariusz miejsca ma prawo mianowania lub zatwierdzania nauczycieli religii oraz usuwania lub żądania usunięcia, ilekroć wymaga tego dobro religii lub obyczajów. (KPKn, ks. III, t. III, r. I)

Podrzędny składnik osobowy w dopełniaczu jest przyłączany przez przyimki *wobec* i *względem*:

Wobec upadłego, który nie wykonuje obowiązków określonych w ust. 1, sędzia-komisarz może stosować środki przymusu określone w Kodeksie postępowania cywilnego dla egzekucji świadczeń niepieniężnych. (PUiN, s. 43)

Posiadacz nieruchomości może niezwłocznie po samowolnym naruszeniu posiadania przywrócić własnym działaniem stan poprzedni; nie wolno mu jednak stosować przy tym przemocy *względem osób*. (KC, s. 79)

Siódme znaczenie gramatyczne to **‘podstawa’**. Ma wykładniki w postaci przyimków wtórnych. *Na podstawie*, przyimek z metajęzykowym wykładnikiem znaczenia kategoryalnego, przyłącza prawostronnie nazwy dokumentów administracyjno-prawnych:

Rzeczpospolita Polska może *na podstawie umowy międzynarodowej* przekazać organizacji międzynarodowej lub organowi międzynarodowemu kompetencje organów władzy państwowej w niektórych sprawach. (KRP, s. 41)

Roboty budowlane można rozpocząć jedynie *na podstawie ostatecznej decyzji o pozwolenia na budowę*, z zastrzeżeniem art. 29-31. (PBd, s. 32)

Na mocy otwiera miejsce dla rzeczowników, w których może się przejawiać sens ‘akcja’ bądź ‘obiekt’:

Rozwiązanie stosunku pracy z nauczycielem zatrudnionym na podstawie mianowania może nastąpić również: 1) *na mocy porozumienia stron*; [...]. (KN, s. 54)

Złożenie sędziiego z urzędu, zawieszenie w urzędowaniu, przeniesienie do innej siedziby lub na inne stanowisko wbrew jego woli może nastąpić jedynie *na mocy orzeczenia sądu* i tylko w przypadkach określonych w ustawie. (KRP, s. 79)

Podrzednikiem przy przyimku *z mocy* jest rzeczownik *prawo*:

Nauczyciel i dyrektor szkoły zostaje *z mocy prawa* zawieszony w pełnieniu obowiązków w razie jego tymczasowego aresztowania lub w razie pozbawienia go wolności w związku z postępowaniem karnym. (KN, s. 102)

Znaczenie **‘skutek’** komunikują przyimki wtórne z metatekstowym wykładnikiem znaczenia kategoryalnego. Jednym przyimkiem jest *na skutek*:

Sędzia może być przeniesiony w stan spoczynku *na skutek uniemożliwiających mu sprawowanie jego urzędu choroby lub utraty sił*. (KRP, s. 79)

Drugi przyimek to *w wyniku*:

W wyniku przeprowadzonych kontroli oraz ocen organy wymienione w § 1 i 2 obowiązane są podejmować środki zmierzające do usunięcia przyczyn skarg oraz do pełnego wykorzystania wniosków dla polepszenia działalności poszczególnych organów i innych państwowych jednostek organizacyjnych oraz organizacji społecznych. (KPA, s. 57)

Do zaistnienia gramatycznego znaczenia **‘nasilenie’** dochodzi w konstrukcji z przyimkiem wtórnym *w miarę*:

Organ prowadzący szkołę przydziela w miarę możliwości potrzebny grunt, o ile grunty szkolne nie wystarczają na realizację uprawnienia określonego w ust. 1, [...]. (KN, s. 84)

Znaczenie **‘związek’** uwydatnia się w przyimku wtórnym *w związku z*. W skład przyimka wchodzi metajęzykowy wykładnik tego znaczenia – rzeczownik *związek*:

W związku z rozwiązaniem lub wygaśnięciem stosunku pracy pracodawca jest obowiązany niezwłocznie wydać pracownikowi świadectwo pracy. (KP, s. 63)

‘Środek czynności’ przejawia się w dwóch konstrukcjach z przyimkami wtórnymi: *za pomocą* i *przy pomocy*. Wskutek ograniczeń formalizacyjnych jako podrzędnik nie może wystąpić w tych konstrukcjach rzeczownik zdarzeniowy.

Przyimek *za pomocą* przyłącza wyrażenie z sensem **‘właściwość’**:

Zamawiający opisuje przedmiot zamówienia za pomocą cech technicznych i jakościowych, z zachowaniem Polskich Norm przenoszących normy europejskie lub norm innych państw członkowskich Europejskiego Obszaru Gospodarczego przenoszących te normy. (PZP, s. 26)

Przy pomocy otwiera miejsce dla rzeczownika osobowego:

Powiatowy inspektor nadzoru budowlanego wykonuje swoje zadania przy pomocy powiatowego inspektora nadzoru budowlanego. (PBd, s. 91)

Bywa, że osobowy aktant jest ujęty metonimicznie. Jego miejsce zajmuje w planie formalnym nazwa instytucji:

Główny Inspektor Nadzoru Budowlanego wykonuje swoje zadania przy pomocy Głównego Urzędu Nadzoru Budowlanego. (PBd, s. 95)

Ostatnie znaczenie gramatyczne ‘**brak**’ jest o tyle osobliwe, że ujawnia się wyłącznie w konstrukcji z przyimkiem prostym *bez*, który przyłącza rzeczownik zdarzeniowy w dopełniaczu (*bez + dopełniacz*):

W razie niestawiennictwa powoda cywilnego do chwili rozpoczęcia przewodu sądowego sąd pozostawia powództwo cywilne *bez rozpoznania*, chyba że powód złożył wniosek o rozpoznanie pomimo jego nieobecności. (*KPK*, s. 276)

Oprócz rzeczownika zdarzeniowego podrzędnikami mogą być również wyrażenia typu *orzeczenie* czy *uchwała*. Funkcjonują one jako nazwy dokumentów:

Pracodawca nie może dopuścić do pracy pracownika *bez aktualnego orzeczenia lekarskiego, stwierdzającego brak przeciwwskazań do pracy na określonym stanowisku*. (*KP*, s. 109)

Każdy wspólnik może *bez uprzedniej uchwały wspólników* wykonać czynność nagłą, której zaniechanie mogłoby narazić spółkę na niepowetowane straty. (*KC*, s. 187)

Zestawienie omówionych nieosobowych znaczeń gramatycznych z przyporządkowanymi im przyimkami właściwymi (tradycyjnymi) i wtórnymi zawiera tabela:

Gramatyczne znaczenie nieosobowe	Przyimki właściwe (tradycyjne)	Przyimki wtórne
1	2	3
‘cel’	<i>do + dop., dla + dop., *dla słusznej przyczyny,</i>	<i>w celu + dop., celem + dop.,</i>
‘sposób’	<i>przez + bier., poprzez + bier., z + narz.,</i>	<i>w drodze + dop.,</i>
‘przyczyna’	<i>za + bier.</i>	<i>z powodu + dop.,</i>
‘zgodność’	<i>według + dop.,</i>	<i>zgodnie z + narz.,</i>
‘warunek’	<i>*z ważnych powodów</i>	<i>w razie + dop., w przypadku + dop., w wypadku + dop., pod warunkiem + dop.,</i>
‘dotyczenie’		<i>w zakresie + dop., w ramach + dop., w sprawie + dop., w kwestii + dop., w przedmiocie + dop., w stosunku do + dop., w odniesieniu do + dop., wobec + dop.,</i>

1	2	3
'podstawa'		<i>na podstawie + dop., na mocy + dop., z mocy + dop.,</i>
'skutek'		<i>na skutek + dop., w wyniku + dop.,</i>
'nasilenie'		<i>w miarę + dop.,</i>
'związek'		<i>w związku z + narz.,</i>
'środek czynności'		<i>przy pomocy + dop., za pomocą + dop.</i>
'brak'	<i>bez + dop,</i>	

*konstrukcja archaizowana.

Ponieważ wśród przyimków wtórnych przeważają wyrażenia przyimkowe, poniżej przedstawiam rejestr ich strukturalnych modeli (wychodzą od modelu najpowszechniejszego).

Strukturalny typ wyrażenia przyimkowego	Wykładniki gramatycznych znaczeń nieosobowych
w + miejscownik	<i>w zakresie, w ramach, w sprawie, w kwestii, w przedmiocie, w stosunku, w odniesieniu, w celu, w razie, w przypadku, w wypadku, w drodze, w wyniku, w związku</i>
na + miejscownik	<i>na podstawie, na mocy,</i>
z + dopełniacz	<i>z mocy, z powodu,</i>
na + biernik	<i>na skutek,</i>
pod + narzędnik	<i>pod warunkiem,</i>
przy + miejscownik	<i>przy pomocy</i>
w + biernik	<i>w miarę</i>
za + narzędnik	<i>za pomocą</i>

WNIOSKI

1. Wśród gramatycznych znaczeń nieosobowych zależnie od typu językowych reprezentacji można wydzielić: a) znaczenia ujawniające się zarówno w konstrukcjach z przyimkami właściwymi, jak i wtórnymi; b) znaczenia przywoływane za pośrednictwem konstrukcji z przyimkami wtórnymi, c) znaczenie mające wykładnik wyłącznie w postaci przyimka prostego.

2. Uwagę zwracają liczba i różnorodność przyimków wtórnych. Użycie wymienionych wyrażen nie ogranicza się wyłącznie do języka prawnego. Owszem, można wskazać przykłady przyimków specyficzne dla materiału prawnego (np.: *z mocy prawa, na mocy orzeczenia, w drodze rozporządzenia*), jednak większość przyimków ma charakter wspólnoodmianowy.

3. Liczne przyimki wtórne są jednoznaczne, bowiem zawierają tzw. meta-językowy wykładnik znaczenia kategorialnego. Funkcję tego wykładnika pełni zazwyczaj rzeczownik (np.: *w celu, z powodu, na skutek*). Może nim być także przysłówek (*zgodnie z*).

4. Jeśli w skład przyimka wchodzi rzeczownik mało wyrazisty, to funkcję precyzującą spełnia kontekst. W badanym materiale stanowi go znominalizowany człon podrzędny, przyłączany prawostronnie przez przyimek. Jest nim rzeczownik w formie dopełniacza (np.: *w zakresie + dop., w drodze + dop.*) albo wyrażenie przyimkowe (np.: *w stosunku do + dop., w związku z + narz.*).

5. Znominalizowany typ podrzędnika pozwala nie tylko ustalić określone znaczenie gramatyczne, lecz także rozpoznać łączliwość leksykalną przyimka, i – co tutaj szczególnie ważne – modyfikować znaczenie kategorialne (np. jeśli przyimek *w przypadku* otwiera miejsce dla rzeczownika zdarzeniowego, to w konstrukcji przejawia się znaczenie ‘warunek’; jeśli po wskazanym przyimku wystąpi rzeczownik obiektowy bądź osobowy, to w konstrukcji dochodzi do zaistnienia znaczenia ‘dotyczenie’).

BIBLIOGRAFIA

- Anusiewicz J.: Konstrukcje analityczne we współczesnej polszczyźnie, Wrocław 1978.
- Buttler D.: Ekspansja konstrukcji analitycznych, „Poradnik Językowy” 1967, z. 1, s. 6-18.
- Buttler D.: Kalkowanie struktury lub funkcji semantycznej obcych przyimków i wyrażen przyimkowych, w: D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej*, Warszawa 1986, s. 426-428.
- Buttler D.: Łączliwość syntaktyczna i funkcje znaczeniowe niektórych przyimków, w: D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej*, Warszawa 1986, s. 351-369.
- Buttler D.: Właściwości syntaktyczne polszczyzny drugiej połowy wieku XIX (Schematy zdań i konstrukcji przyimkowych), „Prace Filologiczne” 34(1988), s. 69-81.
- Grochowski M.: Składnia wyrażen polipredykatywnych, w: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, red. Z. Topolińska, Warszawa 1984, s. 255-265.
- Grochowski M.: Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne, Kraków 1997.
- Grzegorzczkova R.: Wykłady z polskiej składni, Warszawa 1996.
- Jędrzejko E.: Nominalizacje w systemie i w tekstach współczesnej polszczyzny, Katowice 1993.

- K e m p f Z.: Próba teorii przypadków. Część I, Opole 1978.
- K r ą ż y ń s k a Z.: Staropolskie konstrukcje z przyimkami. Część I, Poznań 2000.
- K r ą ż y ń s k a Z.: Staropolskie konstrukcje z przyimkami. Część II, Poznań 2001.
- K r ą ż y ń s k a Z.: Staropolskie konstrukcje z przyimkami. Część III, Poznań 2004.
- K r ą ż y ń s k a Z.: Staropolskie konstrukcje z przyimkami. Część V: Podsumowanie, Poznań 2012.
- K r ą ż y ń s k a Z.: Staropolskie konstrukcje z przyimkami w świetle tzw. przyimków złożonych, w: *Staropolszczyzna piękna i interesująca*, red. J. Cyran i E. Koniusz, Kielce 2006, s. 89-97.
- L e s z - D u k M.: *Wtórne przyimki lokatywne w języku polskim*, „Poradnik Językowy” 1993, z. 7, s. 402-414.
- L e s z - D u k M.: O pewnych fakultatywnych wariantach syntaktycznych we współczesnej polszczyźnie, „Poradnik Językowy” 1995, z. 5-6, s. 12-21.
- Ł a p a R.: *Przyimki wtórne w tekstach prawnych*, „Język Polski” 86(2006), s. 358-366.
- M i l e w s k a B.: Przyimki wtórne we współczesnej polszczyźnie, Gdańsk 2003.
- M i l e w s k a B.: Słownik polskich przyimków wtórnych, Gdańsk 2003.
- M i l e w s k a B.: Co to są przyimki wtórne?, „Język Polski” 78(1998), s. 179-187.
- M i l e w s k a B.: Przyimki wtórne w wydawnictwach normatywnych, „Język Polski” 81(2001), s. 176-182.
- M i l e w s k a B.: Od przyimka do przyimka wtórnego, „Język Polski” 82(2002), s. 260-267.
- T o p o l i ń s k a Z.: Składnia grupy imiennej, w: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, red. Z. Topolińska, Warszawa 1984, s. 301-386.

PREPOSITIONAL CONSTRUCTIONS IN LEGAL ACTS AND THEIR GRAMMATICAL FUNCTIONS

S u m m a r y

The paper discusses prepositional constructions used in contemporary acts of law. The analysis covers the primary (traditional) prepositions as well as the secondary ones. When taking their nominal complement, the latter category shows the realization of two kinds of nominalization process: of the complete (proper) nominalization, which has its overt exponent in the form of an action noun; and of the reduced nominalization, in which formal constraints prevent the overt realization of an action noun.

The author discusses the grammatical non-personal functions related to the traditional and the secondary prepositions. The analysis does not cover spatial and temporal meanings of the prepositions. The author wants to establish to what extent the particular grammatical functions in legal acts are realized by the traditional prepositions, and to what extent by the secondary ones. She also explains how the particular functions and legal meanings can be influenced by the particular nominalization processes.

Słowa kluczowe: przyimek właściwy (tradycyjny), przyimek wtórny, znaczenie grammatyczne, nominalizacja.

Key words: (traditional) proper preposition, secondary preposition, grammatical function, nominalization.

Translated by: Konrad Klimkowski